

УДК 271.4-9-36(476+477) “17”

КНИЖКОВА СПАДЩИНА ІГНАТІЯ КУЛЬЧИНСЬКОГО

Аляксандр СУША

Національна бібліотека Білорусі,
просп. Незалежності, 174-15, Мінськ, 220141, Білорусь, тел. +375 17 2932783,
ел. пошта: alezz@tut.by

У статті аналізуються видання Ігнатія Кульчинського (1707–1747), одного з перших церковних істориків Білорусі та України. Розглядаються поліграфічні, наукові, виховні та інші грані робіт.

Ключові слова: греко-католицька церква, XVIII ст., Білорусь, Україна, Рим, Жировичі, Гродно, книжкова спадщина, історія християнства, агіографія.

Землі Білорусі та України об'єднані багатою історією. Культури наших країн мають чимало подібностей. Багато відомих постатей можна віднести як до білоруської, так і до української культури. Одною з таких є Ігнатій Кульчинський – обдарований історик і греко-католицький діяч. Білоруські науковці заслужено називають його “першим дослідником білоруських старожитностей”¹. Українські – вважають І. Кульчинського автором першої історії української церкви², першої спроби синтетичної історії греко-католицької церкви³. Ще у 1930-х рр. українські дослідники І. Кійка та С. Лукань стверджували, що саме від високоосвічених василіан А. Сяляви, Я. Суші, Л. Кишки, І. Кульчинського та ін., які становили інтелектуальну еліту уніятської церкви, бере свій початок справжня українська наукова історіографія зі вправним використанням архівного матеріалу і його критичною перевіркою⁴.

Народився Ігнатій Кульчинський 1707 р. у Гродно або поблизу нього (за словами білоруських авторів)⁵ чи у Володимирі-Волинському (на думку польських дослідників)⁶. Достеменно можна сказати, що він походив із території сучасної Білорусі чи

¹ *Алексеев Л. В.* Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в. / Л. В. Алексеев; под ред. Б. А. Рыбакова. – Минск: Беларуская навука, 1996. – С. 14; *Алексеев Л. В.* Игнатий Кульчинский – первый исследователь белорусских древностей // Древности славян и Руси. – Москва, 1988. – С. 100; *Госцеў А. П., Швед В. В.* Кронан=Кронон: летапіс горада на Нёмане (1116–1990 гг.). – Гродна, 1993. – С. 176; Яны нарадзіліся ў Гродне / Склад. Я. М. Жабрун. – Гродна, 2000. – С. 19.

² *Оглоблін О., Патрыло І.* Церковна історіографія // Энциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 10. – С. 3669.

³ *Яковенко Н.* Нарис історії України // Історія України [Електронний ресурс]. – 2007. – Режим доступу: <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Jakovenko.pdf>. – Дата доступу: 20.09.2007. – С. 344–345.

⁴ *Марозава С. В.* Ігнат Кульчинскі – першы гродзенскі краязнавец // Памяць: Гродна: гіст.-дакум. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / Склад. і навук. рэд.: І. П. Крэнь і інш. – Мінск, 1999. – С. 110; *Палуцкая С. В.* Ігнат Кульчинскі – першы гродзенскі краязнаўца // Гістарычнае краязнаўства – дзейсны фактар інтэнсіфікацыі навучальнага працэса ў школе і ВНУ: тэзісы Рэсп. навук.-метад. канф. – Гродна, 1994. – С. 106.

⁵ *Алексеев Л. В.* Игнатий Кульчинский... – С. 100; *Госцеў А. П.* Кронан... – С. 176; *Каханойскі Г. А.* Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI–XIX ст. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – С. 98; Яны нарадзіліся ў Гродне... – С. 19.

⁶ *Duchmiewski J.* Kulczyński // Encyklopedia katolicka. – Lublin, 2004. – Т. 10. – С. 169; *Kulczyński // Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami.* – Warszawa, 1878. – Т. 11. – С. 515; *Orgelbrand S.* Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami. – Warszawa:

України, бо деякі свої книги він підписував “Ігнатій Кульчинський, монах Ордена Святого Василя Великого, Русин” (“Ignatius Kulczynski, Monachus O. S. B. M. Ruthenus”⁷), або “генеральний прокуратор монахів василіан русинів” (“Procuratore Generale de Monaci Basiliani Rutheni”⁸). Русинами у той час називали мешканців України та Білорусі (переважно центральної та східної). Аналіз сучасних джерел вказує на поширеність прізвища Кульчинський на території західної України, що може бути додатковим підтвердженням думки про українське походження Ігнатія Кульчинського.

Про його рід збереглося небагато інформації. За одними джерелами, І. Кульчинський народився у шляхетській сім’ї середньої заможності⁹, за другими – в заможній¹⁰, або шляхетній¹¹ сім’ї. Можливо, його прізвище походить від назв волинських населених пунктів Кульчин, Кульчинки, Кульчини. Між іншим, за дослідженням В. Колбука, у XVIII ст. у цих населених пунктах були греко-католицькі парафії, які належали до Луцької єпархії¹². Як відомо, І. Кульчинський також був греко-католиком.

Можна припустити, що він навчався у василіанських школах, яких було чимало в Білорусі та Україні. В молодому віці він став монахом ордену василіан. Незабаром після вступу в орден його призначили секретарем Корнелія Сталповицького-Любянецького (Лябецького), генерала ордену василіан. На цій посаді він брав участь у конгрегації василіан у Біцені 1726 р.¹³

Наступного 1727 р. Ігнатія Кульчинського скерували з відповідальною місією до Риму. Уже мешкаючи в Римі, І. Кульчинський в одній зі своїх робіт згадав, що він деякий час жив у Полоцьку, де виконував обов’язки лектора філософії у василіанському монастирі. Слід наголосити, що філософія вважалася однією з найбільш складних і необхідних дисциплін. Тому її викладання зазвичай довіряли дуже добре освіченому і досвідченому спеціалісту. Нерідко філософію викладав керівник навчальної установи.

Не може не здивувати той факт, що Ігнатій Кульчинський у дуже молодому віці (ще до 20 років) був секретарем генерала ордену василіан, лектором філософії в Полоцьку, а по тому був скерований до Риму як представник ордену перед апостольським престолом. Це виглядає майже нереальним. Виникає думка про те, що І. Кульчинський народився раніше, ніж у згаданому у всіх джерелах 1707 р. Якщо ж він справді народився 1707 р. і в дуже молодому віці зміг досягти таких високих результатів, то залишається лише підсумувати, що він справді був людиною неабияких здібностей. У 1727–1735 рр. Ігнатій Кульчинський, будучи генеральним прокуратором василіан-

Drukarnia S. Orgelbranda synów, 1901. – Т. 9. – С. 60; Słownik historyków polskich / Koncepcja i opracowanie redakcyjne M. Prosińska-Jackl. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1994. – С. 279.

⁷ *Kulczynski I.* Specimen Ecclesiae Ruthenicae ab origine susceptae fidei ad nostra usque tempora in suis capitibus seu primatibus Russiae cum S. Sede apostolica Romana semper unitae... – Petropoli: A. J. Issakoff, 1732. – Р. 7 (1-а пагінація).

⁸ *Kulczynski I.* Il Diaspro prodigioso di tre Colori ovvero Narrazione istorica delle tre Immagini Maracolose della Beata Vergine Maria La prima, di Zyrovvice in Lituania, la seconda, del Pascolo in Romae la terza Copia della seconda parimente in Zyrovvice detta da quei popoli Romana. – Roma: Ansillioni al Corallo, 1732. – Р. 3 (1-а пагінація).

⁹ *Rechowicz M.* Kulczyński // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1971. – Т. 16. – С. 138.

¹⁰ Kulczyński // Encyklopedia kościelna... – С. 515.

¹¹ Słownik historyków polskich... – С. 279; *Wiszniewski M.* Historia literatury polskiej: w 10 t. – Kraków: Drukarnia uniwersytecka, 1851. – Т. 8. – С. 278.

¹² *Kolbuk W.* Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku: struktury administracyjne. – Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1998. – С. 281.

¹³ *Кульчинский И.* Съезды базилиан в Западной Руси // Вестник Западной России. – 1870. – Кн. 4. – Т. 2. – Отд. 2. – С. 42; *Duchniewski J.* Kulczyński... – С. 169; *Rechowicz M.* Kulczyński... – С. 138.

ського ордену, жив у Римі, де очолив церкву і монастир святих мучеників Сергія і Вакха і отримав звання доктора богослов'я¹⁴. М. Вишневецький згадує, що у Римі І. Кульчинський навчався в Колегіумі Пропаганди Віри¹⁵.

Треба відзначити, що прокуратор (*procurator in Urbe*) ордену василіан – це член ордену, який був постійним уповноваженим при апостольському престолі, відстоював потреби ордену і справи унії перед Папою Римським¹⁶. У знак поваги Папа Урбан VIII подарував василіанам римський монастир святих мучеників Сергія та Вакха, який став резиденцією прокуратора ордену. Варто відзначити, що церква Сергія і Вакха (інша назва – *Madonna del Pascolo*) збереглася донині і належить українським греко-католикам.

Прокуратор ордену василіан постійно жив у Римі. Через його руки проходили всі папери, всі справи греко-католицької церкви, які надходили до Риму для затвердження Папою.. Усі ці документи залишалися у Римі та зберігалися в окремому василіанському архіві, за цілістю якого повинен був слідкувати прокуратор¹⁷.

Користуючись документами цього архіву, Ігнатій Кульчинський видав у Римі низку праць богословського характеру, а також роботи, присвячені історії церкви. Першою його публікацією був звіт про стан греко-католицької церкви в Речі Посполитій – “*Relationes authenticae de statu Ruthenorum cum Sacra Romana Congregatione Unitorum in Regno Poloniae degentium...*” (“Грунтовне повідомлення про стан Русинів, які в єдності зі Святою Римською церквою знаходяться в Державі Польській” Рим, 1727)¹⁸. Написанням цієї книги І. Кульчинський, можливо, займався ще на батьківщині, бо вона побачила світ 1727 р., у тому ж році, коли він прибув до апостольської столиці. Назване видання вийшло без позначення імені автора, але пізніші історики книжної культури та бібліографи зі впевненістю називали його автором Ігнатія Кульчинського¹⁹.

На італійській землі І. Кульчинський пропагував культ Жировицької Божої Матері. До цього часу вітчизняні дослідники оминали увагою видання І. Кульчинського, присвячені славетній іконі, або, у кращому випадку, тільки згадували, що він “одну працю присвятив святиням Жирович”²⁰. Це може бути пов'язано з рідкістю книг І. Кульчинського про Жировицьку ікону в бібліотеках. Між іншим, саме ця ікона стала для І. Кульчинського одним з основних об'єктів для вивчення.

У той час активно розповсюджувався культ цієї чудотворної ікони, слава про яку дійшла до Західної Європи. На початку XVIII ст. невідомий іконописець з Речі

¹⁴ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна: Печатня О. Блюмовича, 1870. – Т. 9. – С. 453; *Марозава С. В.* Ігнат Кульчинські... – С. 109; *Палуцкая С. В.* Ігнат Кульчинські... – С. 106; *Kulczyński // Encyklopedia kościelna...* – С. 516; *Orgelbrand S.* Encyklopedia Powszechna... – С. 60; *Rechowicz M.* Kulczyński... – С. 138.

¹⁵ *Wiszniewski M.* Historia literatury polskiej... – С. 276.

¹⁶ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1900. – Т. 12. – С. 60; *История базилианского ордена // Христианское чтение.* – 1864. – Ч. 1. – С. 25.

¹⁷ *История базилианского ордена...* – С. 25.

¹⁸ *Duchniewski J.* Kulczyński... – С. 169; *Rechowicz M.* Kulczyński... – С. 138.

¹⁹ *Ciampi S.* Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, litterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia ed alter patri settentrionali: in 3 t. – Firenze: L. Allegrini e G. Mazzioni, 1834. – Т. 1. – Р. 216; *Estreicher K.* Bibliografia Polska. – Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagellońskiego, 1905. – Т. 20. – С. 370; *Jocher A.* Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce: w 3 t. – Wilno: Druk J. Zawadzkiego, 1857. – Т. 3: Pogląd na kierunek a bieg umysłów i nauk w przedmiotach wiary ś. po krajach dawnej Polski. – С. 559.

²⁰ *Каханюк Г. А.* Археологія... – С. 98.

Посполитої написав на стіні василіанського монастиря копію Жировицької ікони, яка прославилась серед римлян як *Madonna del Pascolo* (Богородиця Животворна)²¹. А. Кіркор подав ці події так: “1719 року вона (Жировицька Богородиця. – А. С.) явилася в ризниці василіанської церкви в Римі, де місцевий настоятель Ігнатій Кульчинський звів мармуровий вітвар, на який 1729 р. винесли ікону. У той же час василіанський монастир у Римі почали називати *della Madonne del Pascolo*, бо *Pascolo* означає рілля, те ж, що Жировичі”²².

У 1721 р. в Римі італійською вийшла книга Ісидора Нардзі “*Relazione istorica dello scoprimento della sacra e miraculosa imagine della Madonna del Pascolo*”, присвячена цій іконі. І. Кульчинський зробив її переклад на польську мову. Однак на батьківщині І. Кульчинського форма “*del Pascolo*” була невідомою, тому у перекладі на польську мову книга називалася “*Relacja historyczna o zjawieniu cudownego obrazu Najświętszej Panny Żyrowickiej, nazwanego po włosku del Pascolo od Żygu...*” (“Історичний звіт про появу чудотворної ікони Найсвятішої Діви Жировицької, названої італійцями Пасколо від Жиру...”). Книгу видали у Супрасльській друкарні василіан 1728 р. із благословення митрополита Лева Кишки. Оскільки І. Кульчинського відправили до Риму 1727 р., то гадаємо, що перекладом книги І. Нардзі він займався ще на батьківщині. І саме як спеціаліст по цій іконі (можливо, у зв’язку з підготовкою її коронації) він був скерований до апостольської столиці.

Згадана книга в перекладі І. Кульчинського була тричі перевидана у XVIII ст.: у 1738 р. у друкарні віленської єзуїтської академії, у 1747 р. і 1755 р. знову у Супраслі. Це, безумовно, підкреслює важливість цього видання.

Наступною роботою І. Кульчинського, присвяченою Жировицькій іконі, стала невелика (на чотири аркуші форматом у дванадцять частину аркуша) книга “*Oratio de Beatissimae Virginis Mariae imagine Żyrowicensi...*”²³ (“Промова про Блаженну ікону Діви Марії Жировицької...” Рим, 1732). Зустрічаються також і інші варіанти назви цієї книги – “*Oratio de Beato Maria Virgini Żyroviciense*”²⁴, “*Oratio de Beata Maria Virgine Żyrovicensi*”²⁵, “*Oratio de beata Maria Virgine Żuroviciensi*”²⁶, “*Oratio de Beata Maria Virgine Żyrovicense*”²⁷, “*Oratio de BMV Żyrovicense*”²⁸. На жаль, поки що автор не зміг уточнити назву видання. Книга подає нам промову, яка прозвучала у Римі 1730 р. під час коронації Жировицької ікони Діви Марії митрополитом Афанасієм Шептицьким.

У Національній бібліотеці Білорусі зберігається конволют двох книг І. Кульчинського, присвячених Жировицькій іконі. Ці книги вийшли у світ у тій же римській друкарні і так само 1732 р. Перша з них – “*Il Diaspro Prodigioso di tre Colori ovvero Narrazione istorica delle tre Imagini Miracolose della Beata Vergine Maria: La prima di Żyrovvice in Lituania, la Seconda del Pascolo in Roma, e la Terza Copia della seconda*

²¹ История Жировицкого Свято-Успенского монастыря по письменным источникам и свидетельствам современников / Сост. Г. Глухова. – Москва, 2004. – С. 19.

²² Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении / Под общ. ред. П. П. Семенова. – Санкт-Петербург; Москва: Издание М. О. Вольфа, 1882. – Т. 3, ч. 1: Литовское Полесье; ч. 2: Белорусское Полесье. – С. 197.

²³ *Estreicher K. Bibliografia Polska...* – S. 370; *Jocher A. Obraz bibliograficzno-historyczny...* – S. 516.

²⁴ *Палуцкая С. В.* Ігнат Кульчынскі... – С. 109.

²⁵ *Kulczyński // Encyklopedia kościelna...* – S. 516.

²⁶ *Ciampi S. Bibliografia critica...* – P. 216.

²⁷ *Wiszniewski M. Historia literatury polskiej...* – S. 276.

²⁸ *Duchniewski J. Kulczyński...* – S. 169.

parimente in Zyrovvice detta da quei Popoli Romana...” (“Чудотворна триколіорова яшма, або історична оповідь про три чудотворні ікони Діви Марії: перша – Жировицька в Литві, друга – Пасколо у Римі, і третя – це копія другої, подарована римлянами в Жировичі...”).

Книга розповідає історію чудотворної Жировицької ікони. Вона поділена на чотири частини: 1. Створення і шанування Жировицької Мадонни; 2. Деякі зауваги* про церкву Сергія і Вакха, її життя, а також про блаженного Йосафата [Кунцевича]; 3. Історична оповідь про Діву Марію Пасколо у Римі і зроблену з неї чудотворну копію, яка потім з'явилася в Жировичах; 4. Оповідь про коронацію Жировицької Мадонни.

У передмові до книги І. Кульчинський підкреслив велике значення власного видання і сподівається на те, що воно “досягне тих же висот, що і книга про життє Йосафата”²⁹, також видана у Римі попередником І. Кульчинського, монахом-василіанином Яковом Сушею.. До речі, інформацію про Кунцевича (біля 100 сторінок у виданні) І. Кульчинський брав з книги Я. Суші “Cvrvsvs Vitae, Et Certamen Martyrii, V. Iosaphat Kvcpcivii...” (Рим, 1665). Як сумлінний історик, І. Кульчинський вказував на те, що він використав матеріал з цієї книги³⁰.

Видання “П Diaspro...” можна назвати доволі рідкісним. А. Йохер зафіксував його лиш у Національній бібліотеці у Варшаві³¹. К. Естрайхер відзначив інші два місця зберігання цього видання: бібліотека графа Тарновського у Дикові в Галичині (сьогодні Польща) і книгозбірка Урбановських у містечку Городець (зараз Рівненська область, Україна)³². Проведений нами пошук цього видання по електронних каталогах найбільших бібліотек Європи був безрезультативним. А отже, можемо зробити висновок про коштовність екземпляру, що знаходиться в Національній бібліотеці Білорусі.

Його вартісність зростає ще й у зв'язку з тим, що це видання має на титульному аркуші власницькі позначки Оршанської бібліотеки: “Appscatur Bibliotheca Orsensis”. Вірогідно, книга зберігалася у бібліотеці оршанського монастиря василіан. Значна частина цієї бібліотеки ще з давнього часу зберігається у Національній бібліотеці Білорусі.. Але це видання потрапило у бібліотеку іншим шляхом: у середині 1990-х рр. його придбали у приватної особи.

Незважаючи на рідкісність, ця робота І. Кульчинського була помічена і відзначена дослідниками як історичне джерело. Так, наприклад, ще 1840 р. відомий історик Ігнаці Крашевський використовує “П Diaspro...”, щоби проілюструвати урочистості перенесення тіла благословенного Йосафата, які відбувалися у Вільні 8 вересня 1667 р.³³

Коштовність видання ще й у тому, що в ньому є гравюра Жировицької ікони – маловідоме сучасним дослідникам іконографічне зображення. А. Йохер і К. Естрайхер писали, що дане видання вміщує гравюру на міді. Оскільки інших гравюр, за винятком невеликих ініціалів, заставок і кінцівок (дереворити і складальний орнамент), нами у книзі не знайдено, то спершу ми вважали гравюру Жировицької ікони гравюрою на міді. Однак детальніший аналіз техніки виконання гравюри нашттовхує нас на висновок, що вона була зроблена на дереві (дереворит).

* У знач. – дані (ред.).

²⁹ *Kulczynski I. П Diaspro...* – P. 10.

³⁰ *Ibidem.* – P. 67.

³¹ *Jocher A. Obraz bibliograficzno-historyczny...* – S. 517.

³² *Estreicher K. Bibliografia Polska...* – S. 369.

³³ *Kraszewski J. I. Wilno od początków jego do roku 1750: W 4 t. – Wilno: J. Zawadzki, 1840. – T. 2. – S. 140.*

Разом із “II Diaspro...” в одному конволюті в Національній бібліотеці Білорусі зберігається ще одне видання І. Кульчинського – “Signum Magnum...” (“Великий знак...”). Воно є значно меншим за розмірами (це уже лиш 84 сторінки, а не 278, як у “II Diaspro...”) і написано не італійською, а латинською мовою. Назва книги взята з початку 12-ої глави Апокаліпсису: “Et *signum magnum* appa ruit in caelo: mulier amicta sole, et luna sub pedibus eius, et super caput eius corona stellarum duodecim” (у перекладі В. Сьомухи: “І з’явився на небі великий знак – жінка, одягнута в сонце, під ногами у неї місяць, а на голові у неї вінок із дванадцяти зірок”). Біблійні слова – яскрава алегорія чудесної появи на грушці* Жировицької ікони (жінки) і його коронації (вінок).

Можна звернути увагу на те, що імені автора на титульній сторінці “Signum Magnum...” нема. Однак на п’ятій сторінці книги вміщено присвяту Я. А. Ліпському, автор якої “Ігнатій Кульчинський, святої теології доктор, генеральний прокуратор у Римі монахів русинів ордену святого Василя Великого, а також ректор церкви святих Сергія і Вахха при монастирі”.

Основним наповненням книги є промова, що прозвучала на коронації Жировицької ікони в Римі за участі митрополита Афанасія Шептицького і самого Ігнатія Кульчинського. Твір написано в дуже пишній формі величання чудодійної ікони. Ще у вступі автор пише, як зазвичай робили в той час, применшуючи свої заслуги: “Це мізерний плід моїх безсонних ночей перед актом коронації Святої Жировицької ікони...”³⁴.

Особливої уваги заслуговують і зауваги до промови, розміщені у кінці книги. У заувагах І. Кульчинський детально розтлумачив західному читачеві особливості політичного упорядкування рідного краю, назви населення, уточнення долі Жировицької ікони і т. ін.

Можна вважати, що саме І. Кульчинський своєю діяльністю і публікаціями значно посприяв поширенню вшановування білоруської чудотворної ікони на Заході.

Так чи інакше, І. Кульчинський як прокуратор василіан репрезентував на території римської курії інтереси ордену і греко-католицьких єпископів.. Численні промови вимагали підготовки великої кількості документів. Опираючись на архівні джерела і нечисленний друкований матеріал, він видав у Римі книгу “Specimen Ecclesiae Ruthenicae ab origine susceptae fidei ad nostra usque tempora in suis capitibus seu primatibus Russiae cum S. Sede Apostolica Romana semper unitae...” (“Ідеал Руської церкви від початку прийняття віри і аж до нашого часу у своїх витоках, або старійшини Русі зі Святим Римським Престолом завжди в єдності”, 1733).

Дослідження ґрунтуються передусім на виданнях “Acta Sanctorum” і нечисленній літературі, до якої мав доступ І. Кульчинський³⁵. Цю книгу часто називають першою спробою підсумування історії східнослов’янської церкви у греко-католицькій літературі³⁶.

* За виданою в часи унії “Історією...” Ф. Боровика (Вільнос, 1622, 1628), що святиню знайшли у лісовій гуші на квітучій грушці-дичці у другій половині XV ст. (прим. ред.).

³⁴ *Kulczyński I.* Signum Magnum quia Coronatum Olim a dilecto Dei discipulo in Caelo visum Nunc vero in Orbe Palaemone jam in terrium saculum splendidissimis miraculorum radiis coruscans hoc est Serenissima Calorum terrarumque Regina Maria Virgo, in Thamaturga Icone Zyrovicensi continuis gratiarum operationibus clarissima. – Romae: Ansillon in Via Corallij, 1732. – P. 5.

³⁵ *Duchniewski J.* Kulczyński... – S. 169; *Orgelbrand S.* Encyklopedia Powszechna... – S. 60; *Rechowicz M.* Kulczyński... – S. 138–139.

³⁶ *Duchniewski J.* Kulczyński... – S. 169; *Rechowicz M.* Kulczyński... – S. 138–139; *Słownik historyków polskich...* – S. 279.

Книга “Specimen Ecclesiae Ruthenicae...” викликала закономірну цікавість у тогочасної західної громади. У результаті через рік після її видання було підготовано дуже змістовний додаток до неї: “Appendix ad Specimen Ecclesiae Ruthenicae” (“Додаток до ідеалу Руської Церкви”. Рим, 1734). “Specimen” і “Appendix” були разом перевидані у Почаєві (1759), Парижі (1859) та у Петербурзі (друга половина XIX ст.)³⁷. А 1970 р. паризьке видання було перевидане репринтним способом в англійському місті Фарнборо (Farnborough). Таким чином, можна нарахувати п’ять видань цих робіт І. Кульчинського.

На жаль, у бібліотеках Білорусі жодного видання цієї книги виявити не вдалося. Однак нам дуже пощастило у іншому напрямку пошуків. На одному з німецьких аукціонів на продаж виставлялось петербурзьке видання “Specimen Ecclesiae Ruthenicae...”. Воно нас зацікавило, бо в жодній з бібліографій не зазначалось, що ця книга І. Кульчинського перевидавалась у Петербурзі. На сайті аукціону не була позначена дата видання книги. Незважаючи на певну невизначеність з цим виданням і складністю купівлі товарів з-за кордону, нам вдалося роздобути це видання.

Справді, виявилось, що книга “Specimen Ecclesiae Ruthenicae...” була видана у Петербурзі у другій половині XIX ст. Дата видання у книзі не позначена, однак вона містить передмову І. М. Мартинова, який підготував паризьке видання 1859 р. Ця передмова має підпис: “Parisii, 1^a Martii 1859”. Порівняння покликань на текст паризького видання з текстом на відповідних сторінках петербурзького видання дозволяє зробити висновок, що ці видання практично цілком ідентичні: той же текст у них на тих же сторінках. Винятком є кілька сторінок на початку і в кінці видання, на яких містяться вихідні дані.

Можливо, для петербурзького видання використали набір паризького. Звідси зрозуміло, що книга І. Кульчинського була перевидана у Петербурзі невдовзі після 1859 р. У будь-якому випадку петербурзьке видання побачило світ не пізніше 1888 р., коли про нього згадує в одній зі своїх робіт А. Сапунов³⁸.

Перевиданням роботи І. Кульчинського у XIX ст. займався російський археолог та історик Іван Михайлович Мартинов (1821–1894), який у свій час переїхав до Франції і вступив до ордену єзуїтів. 1854 р. разом з іншими єзуїтами-росіянами він був заочно осуджений російською владою за “самовільний вступ і перебування у єзуїтському ордені” і тим самим був позбавлений усіх станових і майнових прав і можливості повернутися на батьківщину. Живучи в Європі і сподіваючись на лібералізацію Росії, підвищення віротерпимості у ній, І. Мартинов почав активно займатися видавничою діяльністю.

Він цікавився церковною історією Росії, намагаючись показати давні контакти рідного краю із західним світом. Оскільки зв’язки із католицькою церквою були найміцнішими в західних губерніях Російської імперії, то саме на їх історію і звернув свою увагу російський єзуїт. Тому його особа для білоруської та української культур є досить значною. Так, важливою подією для І. М. Мартинова було зарахування полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича до числа святих³⁹. І. М. Мартинов перевидав

³⁷ Kulczyński // Encyklopedia kościelna... – S. 516; Orgelbrand S. Encyklopedia Powszechna... – S. 60; Rechowicz M. Kulczyński... – S. 139.

³⁸ Сапунов А. Католическая легенда о Параскеве княжне полоцкой. – Витебск: Типолитография Г. А. Малкина, 1888. – С. 11.

³⁹ Б[арсо]в Н. И. Мартынов // Энциклопедический словарь / Под ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского; изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Санкт-Петербург, 1896. – Т. 18а(36). – С. 702.

роботи таких відомих греко-католицьких авторів, як М. Смотрицького, Я. Суші та І. Кульчинського, тісно пов'язаних з культурами Білорусі та України.

Книга І. Кульчинського починається присвяченням і подяками особам, як посприяли виданню. Далі вміщене звертання до римського Папи Климента XII, у якому автор передає знаки покірності від митрополита київського і всієї Русі. Тут же І. Кульчинський описує істинні святині свого краю і його давніх зв'язків з римським престолом.

Як зараз, так і колись великі видання виходили з благословення церковного керівництва, з дозволу певної установи або під редакцією авторитетних дослідників. “Specimen Ecclesiae Ruthenicae...” І. Кульчинського, як справді значне видання, також повинно було отримати дозвіл церковної влади та спеціалістів. Отримані дозволи (approbatio) І. Кульчинський вмістив у книзі одразу після звертання до Папи Римського. За характером тексту вони нагадують рецензії або рекомендації до друку.

Сама книга “Specimen Ecclesiae Ruthenicae...” складається з трьох частин.

Перша частина “Про окремих святих руської церкви” вміщує життєписи найбільш шанованих у вітчизняній церкві святих, що мають слов'янське походження. Ці життєписи розташовані по місяцях і днях, коли святих вшановують. Таким чином, ця частина своїм змістом нагадує церковний календар (місяцелік, меналагійон). Кульчинський перелічує білоруських, українських, російських та сербських святих. Наприклад, для білоруської церковної історії найбільш цікавими є особи Євфросинії Полоцької та Параскеви Полоцької, Меркурія Смоленського, Йосафата Кунцевича, трьох віленських мучеників (Антонія, Яна та Євстафія), київських митрополитів Йони Глізного, Кипріяна Цамблака.

Багато дослідників звертає увагу на опис життя святих Євфросинії та Параскеви. До І. Кульчинського (а часом і після) вітчизняні історики-єзуїти ототожнювали цих двох святих. Так, і А. В. Каялович, і С. Ростовський вважали, що монастир Святого Спаса під Полоцьком заснувала свята Параскева, і що саме вона пов'язана зі створенням чудесного хреста, який зберігається у Полоцьку⁴⁰. Ця інформація почала розповсюджуватись і у працях закордонних істориків. Наприклад, Д. Папєброк включив ці відомості про Параскеву до фундаментального видання “Acta Sanctorum”, покликаючись при цьому на А. В. Каяловича⁴¹.

І. Кульчинський, описуючи життя “рутєнських” святих, ознайомився з багатьма джерелами, які свідчили про активну роботу у Полоцьку Євфросинії. Тому він розмежовує Євфросинію та Параскеву і обґрунтовано стверджує, що саме Євфросинія заснувала монастир Святого Спаса⁴².

У своїй книзі І. Кульчинський звертається і до деяких білоруських старожитностей. Так, наприклад, при описі життя Параскеви І. Кульчинський звертає увагу на справжню перлину білоруської культури – хрест Євфросинії Полоцької. Він пише: “У кафедральній церкві полоцькій зберігається золотий хрест прекрасної роботи з різними мощами, на якому написано: Я, раба Христова Параскева, віддаю назавжди цей хрест у церкву С. Спаса”⁴³. У цьому випадку І. Кульчинський подав неправдиву інформацію. Дослідник довірився тогочасним дослідникам і переплутав ім'я Євфросинії з іменем Параскеви. Повний і докладний опис хреста зробив майже через 40 років василіанин І. Стебельський. Так чи інакше, але завдяки Ігнатію Кульчинському про

⁴⁰ Сапунов А. Католическая легенда... – С. 7–8.

⁴¹ Там же. – С. 8–9.

⁴² Kulczyński I. Specimen Ecclesiae Ruthenicae... – P. 22, 55–56.

⁴³ Ibidem. – P. 56.

хрест Євфросинії стало відомо і на Заході⁴⁴. Саме І. Кульчинський першим описав (хоч і не докладно) хрест і написи на ньому⁴⁵.

Друга частина книги називається “Деякі спостереження зі щоденника московських видів, укладених в Акти Святих, які розпочинають перший том за травень, і пояснення різноманітних спостережень шановного отця Данієля Папebroка з ордену єзуїтів”.

Данієль Папebroк – бельгійський єзуїт, історик і палеограф, продовжувач справи Жана Боланда у виданні “Acta Sanctorum” (“Актів святих”) – повної збірки життій християнських святих. Довкола Д. Папebroка і його прибічника Г. Гешена почали збиратися відомі історики, яких почали називати баландистами. Вони їздили по Європі у пошуках старовинних книг та рукописів і на їх основі видавали “Acta Sanctorum”⁴⁶. Серед іншого Д. Папebroк у рамках “Acta Sanctorum” видав працю “Ephemerides Graeco-Moschae”, яка отримала у вітчизняних науковців назву “Греко-слов’янські лицьові святі”⁴⁷. Ця робота включає життєписи святих східної церкви, доповнені багатьма зображеннями.

Роздуми над цією публікацією лягли в основу другого розділу книги “Specimen Ecclesiae Ruthenicae...”. І. Кульчинський подає виписки і свої зауваги по календарних днях у відповідності до тексту “Ephemerides Graeco-Moschae”. Він тлумачить головні церковні свята, а також дещо додає до життєписів багатьох святих.

Третя частина книги “Архиепископи київські і митрополити вся Русі”, як видно з її назви, вміщує інформацію про київських митрополитів починаючи від Михаїла (від часу хрещення Русі) і до сучасного І. Кульчинському митрополита Афанасія Шептицького. Таким чином, читаючи подані І. Кульчинським відомості, можна прослідкувати весь хід історії церкви у нашому краї.

Після 54 артикулів про вітчизняних митрополитів у “Specimen Ecclesiae Ruthenicae...” розміщено ще дев’ять параграфів, у яких докладно описується найвища ієрархія греко-католицької церкви в Речі Посполитій. У першому з цих абзаців, безумовно, йдеться про посаду митрополита, а в наступних – про архієпископів Полоцького і Смоленського, а також єпископів Володимиро-Берестейського, Луцького, Львівського, Холмського, Перемишльського і Пінського. Наприкінці І. Кульчинський розповідає про загальну ієрархічну структуру церкви, місце у ній митрополита, протоархімандрита ордену василіан, зв’язки з римським престолом і конгрегацією пропаганди віри.

На цьому остання (третя) частина “Specimen Ecclesiae Ruthenicae...” закінчується. Важливо наголосити, що книга має доволі добрий довідковий і науково-покликальний апарат. У самому кінці (після третьої частини) знаходяться два покажчики: покажчик святих і покажчик архієпископів київських і митрополитів вся Русі.

Святих розміщено за календарними днями, у які їх вшановують. Тому цей покажчик нагадує церковні календарі, які входять до багатьох богослужбених книг.

⁴⁴ Алексеев Л. В. Археология... – С. 15; Алексеев Л. В. Игнатий Кульчинский... – С. 104.

⁴⁵ Алексеев Л. В., Макарова Т. И., Кузьмич Н. П. Крест – хранитель Всея Вселенныя: история создания и воссоздания креста преподоб. Евфросинии, игуменни Полоцкой. – Минск: Журн. “Вестн. Бел. Экзархата”, 1996. – С. 45.

⁴⁶ Акты святых // Энциклопедический словарь / Под ред. И. Е. Андреевского, изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Санкт-Петербург, 1890. – Т. 1 (1). – С. 316; Болландисты // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Санкт-Петербург, 1894. – Т. 4 (7). – С. 296.

^{*} Лицьові святі – це цикли ікон, що представляють церковні свята і святих, які поминаються протягом всього літургійного року (прим. ред.).

⁴⁷ Сапунов А. Католическая легенда... – С. 8.

Показчик київських митрополитів поданий у відповідності до часу керування митрополією. Дуже наочно і зручно: усі митрополити виписані на одному аркуші один за другим. Користуючись цими показчиками, можна доволі швидко знайти у книзі необхідного митрополита чи святого. Показчики були створені самим І. Кульчинським, а не при пізніших перевиданнях. Про це ми довідуємось з опису першого (римського) видання⁴⁸. Загалом, за своїм характером “*Specimen Ecclesiae Ruthenicae...*” нагадує довідково-енциклопедичне видання.

Як справжній дослідник, І. Кульчинський з повагою ставився до джерел, які використовував для написання своїх робіт. Ще у передмові до “*Specimen Ecclesiae Ruthenicae...*” він зробив огляд літератури. Тут автор згадав твори Папebroка, Кулеші, Квятевича, Каяловича, а також Анфологон (Львів, 1643), Часослов (Львів, 1679), Києво-Печерський патерик та ін. Але це не просто згадка окремих досліджень, зроблених попередниками, і церковних книг, з яких І. Кульчинський брав інформацію про історію вітчизняної церкви, – це справжнє історіографічне дослідження.

У вступі до багатьох розділів також описуються використані джерела. Так, наприклад, перед абзацом про муки блаженного Йосафата (Кунцевича) І. Кульчинський знову відзначає роботу Якова Суші “*Cvrsvs Vitae, Et Certamen Martyrii, V. Iosaphat Kvncevicii...*” (Рим, 1665), а також звертає увагу на власний твір “*Il Diaspro...*”⁴⁹.

Такий добре відпрацьований науковий і довідковий апарат свідчить про дуже високий рівень підготовки видання і про досвідченість автора.

Як було згадано, книга І. Кульчинського, мабуть, зацікавила тогочасну західну громадськість, тому вже 1734 р. (через рік після її видання) світ побачив додаток до неї: “*Appendix ad Specimen Ecclesiae Ruthenicae*” (“Додаток до Ідеалу Руської Церкви”). На думку деяких дослідників, “*Appendix*” має навіть більшу цінність, ніж “*Specimen Ecclesiae Ruthenicae*”. Справа у тому, що у цій книзі автор розмістив низку документів, знайдених ним у резиденції при церкві Сергія і Вахха і, можливо, в архіві (колегіуму) Пропаганди віри. Далеко не усі дослідники мали у той час (як і сьогодні) доступ до архівів Західної Європи. Тому публікація цих документів І. Кульчинським дозволила значно поширити відомості про минуле нашої вітчизни.

Розпочинає “*Appendix*” (якщо не враховувати повідомлень про апробації і рекомендації до друку) доволі велика за розмірами передмова, у якій автор детально тлумачить усе, що може знадобитись для розуміння книги. Тут І. Кульчинський розповів про правила ведення східної служби. У передмові можна знайти навіть список нот, які використовували в Ірмолоях (властиві для східної церкви шість нот: “*ut, re, mi, fa, sol, la*”), правила співання під час богослужіння, назви місяців і знаків зодіаку на старобілоруській (староукраїнській) і польській мовах, а також у перекладі на латину та іншу інформацію. У передмові також міститься огляд деяких використаних джерел.

Зміст “*Appendix*” формують служби, статuti і документи з церковної історії Русі. Починається книга “Службою святому Володимиру монарху Русі, який землю руську освітив світлом віри, названому у хресті Василем”. Вслід за нею йде “Служба святым мученикам і двом братам по плоті Борису і Глібу, названим у хресті Романом і Давидом”. Цікаво, що ці служби подані у відповідності до східної богослужбової традиції: ідуть Вечірня, Утреня і вибрані пісні з літургії, вони побудовані за церковними канонами (зі псалмами, стихірами, словниками, тропарями, полілеєм, седальна-

⁴⁸ *Estreicher K. Bibliografia Polska...* – S. 370.

⁴⁹ *Kulczynski I. Specimen Ecclesiae Ruthenicae...* – P. 40–41.

ми, канонами та ін.; вказуються навіть голоси, відповідно до яких треба співати різні елементи служби). Коротко, І. Кульчинський дотримується східних канонів, подаючи тексти служб. Але сам текст подано у перекладі на латину, аби з ним могла ознайомитися західна читацька аудиторія.

Гадаємо, публікація І. Кульчинського справді дозволила багатьом західним світським і церковним особам отримати певне уявлення про зміст і форму служби, яка була властивою для Русі. Вірогідно, це була основна причина того, що “Specimen Ecclesiae Ruthenicae...” і “Appendix” багаторазово перевидавалися на Заході.

Одразу за службами святим у книзі містяться латинські переклади статутів (“constitutio”) князів Володимира, Ярослава, Василя, які мають важливе значення для церковної історії краю.

Наступним розділом “Appendix” є описи найзначніших церковних соборів в історії білорусько-української церкви – Київського (1273/1274), Новогрудського (1415) і Кобринського (1626). На першому митрополит Кирило постановив правила церковного богослужіння, які століттями визначали церковне життя. До загального опису постанов собору І. Кульчинський додав також текст промови митрополита Кирила до церковних ієрархів. На Новогрудському соборі обрали незалежного від Візантії і Москви митрополита Григорія Цамблака, що стало дуже важливою подією в історії східної християнської церкви в Білорусі та Україні. З цього часу починається існування власної церковної ієрархії. Тут І. Кульчинський знову додав до опису постанов собору один історичний документ – постанову князя Вітовта, яка була озвучена на початку Новогрудського собору з посланням руських єпископів до Константинополя. На останньому з трьох названих соборів – Кобринському – хотіли провести об’єднання греко-католицької і православної церков у Речі Посполитій і прийняли важливі правила діяльності греко-католицької церкви.

Наступна група документів, опублікованих в “Appendix”, пов’язана з іменем Йосафата Кунцевича – відомого церковного діяча греко-католицької церкви початку XVII ст. І. Кульчинський розмістив у своїй книзі промови на честь святого Йосафата, послання у справі його вбивства від митрополита Йосифа Рутського і єпископів ВКЛ до Папи Урбана VIII і кардинала Оттавіо Бандіні, а також від Папи, кардинала і конгрегації Пропаганди віри до короля Сигізмунда Вази, митрополита та ін. Опубліковані документи дозволяють з’ясувати особливості бурхливого релігійного життя на сході Європи напередодні і після вбивства Йосафата Кунцевича.

Далі Кульчинський знову звертається до збірки життєписів святих, складеної Д. Папebroком. На цей раз він наводить заголовки розділів з роботи Д. Папebroка і таким чином тільки перелічує церковні свята за місяцями року. Всі церковні свята даються як на церковнослов’янській мові (в латинській транслітерації), так і в перекладі на латинську мову. Тим самим І. Кульчинський створив короткий місяцелік церковних свят на основі “Ephemerides Graeco-Moschae” Д. Папebroка. До цього місяцеліку І. Кульчинський додає також Синоксари святих Апостола Андрія та Параскеви.

Наступний, доволі великий розділ роботи І. Кульчинського присвячений руським князям і московським царям. Оповідь починається від напівміфічних київських князів і закінчується особою цариці Анни, яка керувала Росією у час життя І. Кульчинського. Кожному державному володарю присвячено самостійний розділ, в якому позначаються дати його життя, найзначніші події, пов’язані з ним, характеризується його керування державою.

У кінці своєї книги І. Кульчинський уміщує “Зауваги до митрополитів всієї Русі”, які були опубліковані ще у “Specimen Ecclesiae Ruthenicae...”. Тут автор подає нову інформацію про київських митрополитів, пропущену у попередній роботі.

На цьому книга І. Кульчинського закінчується. До написаного видавець І. М. Мартинов зробив ще кілька доповнень, які покращили якість і зручність користування виданням. Він помістив доповнення і виправлення (“Addenda et emendanda”), в яких уточнив написання деяких слів, додав поклики на джерела, у яких можна детальніше ознайомитись з проблемами, порушеними І. Кульчинським і т. п. І. М. Мартинов уклав також покажчик книг, згаданих у роботі І. Кульчинського. Третій додаток – “Покажчик історичний і топографічний”, у якому перелічені імена усіх осіб і назви усіх населених пунктів, які згадуються (зі вказівкою на сторінки) в обидвох книгах І. Кульчинського (“Specimen Ecclesiae Ruthenicae...” і “Appendix”). Останній додаток – слов’янсько-латинський словничок. І, врешті, завершує книгу опис її змісту, який видавці також назвали покажчиком – “покажчиком матеріалів, об’єднаних у цьому томі”.

Наявність покажчиків, складених І. Кульчинським та І. М. Мартиновим, справді дозволяє користуватися книгою як довідковим виданням. Загалом, роботу І. Кульчинського можна назвати енциклопедією церковної історії Східної Європи. Грунтовні розділи з “Specimen Ecclesiae Ruthenicae...” дозволяють отримати різнобічне уявлення про найрізноманітніші грані церковного життя Білорусі та сусідніх країн IX–XVIII ст. А різноманітні покажчики, створені самим І. Кульчинським та його послідовниками, дозволяють із легкістю орієнтуватись у великій кількості різноманітного матеріалу.

Відзначимо, що І. Кульчинський не зосереджувався виключно на історії рідної держави. Своє дослідження він присвятив значно ширшому регіону Східної Європи, в якому домінувала східна християнська традиція. І. Кульчинський не залишив поза увагою церковну історію сусідньої Московії. Без зайвої критики він розглянув долі керівників Московської держави, багаторазово звертався до життєписів святих, яких вшановували у Московії і про яких написав Д. Папєброк. Таким чином, І. Кульчинський, як справжній історик, покинувши ідеологічні суперечки та обвинувачення, якими просякнуті роботи багатьох його сучасників, зробив доволі об’єктивний (наскільки дозволяли тогочасні джерела) опис історії східного християнства в Білорусі, Україні, Литві, Росії.

Тим не менш, І. Кульчинський відстоював певний погляд на місце рідного краю у світі. Виступаючи оборонцем інтересів греко-католицької церкви перед римським престолом, він мав визначену конфесійну позицію. У своїх роботах він доводить єдність східної та західної християнських церков. На прикладі святих східної церкви, які походили з рідного автору краю, а також київських митрополитів він демонструє давні зв’язки із західним християнством.

Незважаючи на частково ідейно протилежний характер історичних робіт І. Кульчинського (“Specimen Ecclesiae Ruthenicae...” і “Appendix”), російські дослідники церковної історії XIX ст. незмінно звертаються до них. Це можна пояснити високим науковим рівнем робіт білоруського історика, використанням ним широкого кола архівних джерел. І. Кульчинський був одним із зачинателів історичної науки в Білорусі. Тому не дивно, що у його творах сучасні дослідники знаходять деякі неточності. Ще у XIX ст. книги цього історика потрапили під критику (часто незаслужену) з боку російських церковних істориків. Тим не менше, навіть для цих дослідників роботи І. Кульчинського нерідко є одними з основних джерел у багатьох питаннях білоруської церковної історії.

До римського періоду діяльності І. Кульчинського треба віднести ще одну його роботу, яку пізніші дослідники фактично забули.

Мар'ян Рехович, автор статті про І. Кульчинського у Польському біографічному словнику, відзначає, що, перебуваючи в Римі, І. Кульчинський підготував також “Kongregacje bazylińskie 1617–1726”, опрацьовані і видані в Римі на підставі архіву при церкві Сергія і Ваха. М. Рехович пише далі, що потім цю роботу І. Кульчинського російською опублікував І. Козловський в 9-му томі “Археографічного збірника”⁵⁰. Однак виникають деякі складнощі при перевірці цієї інформації. І. Кульчинський справді займався церковною історією, у тому числі історією конгрегацій василіанського ордену, сам брав участь у Биценській конгрегації 1726 р. Документи конгрегацій зберігалися у церкві Сергія і Ваха у Римі, і І. Кульчинський як генеральний прокуратор ордену, безумовно, працював із ними. Тому хто як не він міг опублікувати ці документи. Однак у переліках публікацій І. Кульчинського ми не знаходимо жодних згадок про видання в Римі такої книги, а саме про видання (опубліковану роботу) сказано у статті М. Реховича. Не знаходимо також тексту цього твору і у 9-му томі “Археографічного збірника”: у ньому опубліковані рукописи двох інших робіт І. Кульчинського (про що буде нижче).

В одному з випусків “Вісника Західної Русі” ми знаходимо розділ “З'їзди василіан в Західній Русі: переклад з польського рукопису, укладеної відомим істориком Ігнатієм Кульчинським з документів, що зберігаються на початку VIII століття при уніяській церкві Сергія і Ваха у Римі, в рукописній книзі під буквою І”. У кінці розділу стоїть підпис І. Козловського. Напевно, це і є згадана М. Реховичем публікація. Ця історична робота І. Кульчинського є практично невідомою сучасним вітчизняним дослідникам, хоч на неї як на історичне джерело покликалися багато авторів XIX ст. (наприклад, митрополит Макарій у “Історії руської церкви”).

У даному творі розповідається про конгрегації ордену василіан, які проходили від 1617 до 1726 рр. Конгрегації (збори керівництва ордену) були найвищою законодавчою владою монахів василіан. На них мали бути присутніми митрополит греко-католицької церкви, протоархімандрит, найвищі ієрархи, настоятелі монастирів, вибрані представники від кожного монастиря. Конгрегації скликалися не частіше, ніж раз на чотири роки у великому монастирі (найчастіше у Новогрудку, Жировичах і Вільні)⁵¹. На конгрегаціях вирішувалися важливі питання, пов'язані з діяльністю ордену.

Безумовно, інформація про усі рішення василіанських конгрегацій надходила до Риму. Вона проходила через руки представника ордену в апостольській столиці – генерального прокуратора. У резиденції останнього матеріали зберігалися. Тому І. Кульчинський, будучи генеральним прокуратором василіан у Римі, мав доступ до цих матеріалів. Він зібрав усі постанови конгрегацій і разом переписав їх, щоб вони могли бути під рукою, в одному місці.

І. Кульчинський детально описав хід проведення кожної конгрегації. Він вказує час її проведення, основні цілі та завдання, для вирішення яких була скликана конгрегація. Розписує окремо кожне засідання конгрегації з виступами головних учасників, їх скаргами, пропозиціями, порадами і т. п. І найголовніше, що було вміщене в описи конгрегацій, – рішення, ухвалені загальними зборами василіанського керівництва. Цими рішеннями керувалися у своїй діяльності усі монахи-василіани, настоятелі мона-

⁵⁰ *Rechowicz M. Kulczyński...* – S. 139.

⁵¹ *Дубянецкая І. М., Кірзеєв В. Р.* Базыльяне // Рэлігія і царква на Беларусі: энцыкл. давед. / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў і інш. – Мінск, 2001. – С. 31–32.

стирів, протоархімандрит і навіть митрополит. Тому опис рішень конгрегацій І. Кульчинський подав найбільш детально.

Звичайно ж, значення опису василіанських конгрегацій для сучасників І. Кульчинського було великим. Але не менш значним воно є і для дослідників, які живуть у XXI ст. Історія греко-католицької церкви, і василіанського ордену зокрема, тільки починає вивчатися. Багато питань дотепер залишаються нез'ясованими. Найменш вивченим є період XVII – початку XVIII ст. Документальні свідчення цього часу (рукописні і друковані книги, архівні документи, твори мистецтва та ін.) найбільше потерпіли у роки кривавих воєн 1654–1667 і 1700–1721 рр. Саме цей період діяльності ордену василіан проілюстровано у роботі І. Кульчинського. На її сторінках ми знаходимо імена осіб, про яких сучасні історики уже мало що можуть розповісти. Тут же можна знайти чимало нового про уже відомих керівників греко-католицької церкви і василіанського ордену. У роботі І. Кульчинський зафіксував інформацію про діяльність окремих василіанських монастирів, навчальних установ. Одним словом, сьогодні це чудове джерело з історії василіанського ордену в Білорусі та Україні.

1735 р. І. Кульчинський повернувся на батьківщину. Своє право на Смоленське архієпископство він передав Антоніну Таміловичу, який від 1729 до 1736 рр. був протоархімандритом (генералом) ордену василіан, а у 1736–1745 рр. займав посаду смоленського архієпископа. А. Тамілович, у свою чергу, віддав свій привілей на Гродненську архімандрію, яка уже вісім років була вільною. Ця заміна була зроблена згідно з порадою “примаса вся Русі”⁵². 3 січня 1735 р. на Биценській консультації із цим погодилася монаша влада. А 11 лютого 1736 р. в Уневі від митрополита вся Русі Афанасія Шептицького І. Кульчинський отримав адміністрацію⁵³. На початку лютого він став керівником василіанського Борисоглібського (Колозького) монастиря в Гродні⁵⁴. Привілей (29 лютого 1736 р. у Варшаві) І. Кульчинському надіслав усе той же А. Тамілович. Після Биценської капітули (колегії керуючих осіб ордену), яка відбулась у вересні 1736 р, І. Кульчинський поїхав у Руту (Новогрудщина), де отримав від митрополита Афанасія Шептицького сан архімандрита. Це відбулося “у день Покрови Пресвятої Богородиці”⁵⁵. Офіційна церемонія введення на нову посаду (“інвеститура, або інсталяція”) відбулась 12 жовтня 1736 р. там же, в Руті. Тоді ж митрополит призначив Ігнатія Кульчинського на посаду гродненського офіціала з підпорядкуванням йому Гродненського, Підляського і Волковиського греко-католицьких деканатів. Гродненським архімандритом І. Кульчинський залишався до своєї смерті 9 грудня 1747 р.⁵⁶

Знаходячись у Гродно, він заглибився у вивчення документів монастирського архіву XV–XVIII ст., на підставі якого написав польською мовою дві праці: “Inwentarz klasztoru bazylianskiego w Grodzie na Kołozu...” (“Інвентар Гродненського Колозького василіанського монастиря...”, 1738 р.) і “Kronika ihumenow, archymandrytow, fundatorów u protektorow monastynu Grodzienskigo na Kołozu, zakonu S. O. N. Bazylego W.” (“Хроніка” ігуменів, архімандритів, фундаторів і заступників Городенського Колозького монастиря закону Св. Василя Великого”, 1730-ті рр.). Насправді це один твір: “Хроніка” є додатком до “Інвентаря”, але її розмір і багатство використаного матеріалу дозволяють багатьом дослідникам вважати її самостійним твором.

⁵² Археографический сборник... – Т. 9. – С. 453.

⁵³ Там же. – С. 453–454.

⁵⁴ Там же. – С. 454.

⁵⁵ Там же.

⁵⁶ Słownik historyków polskich... – S. 279.

Ці праці залишилися у рукописах. Протягом довгого часу вони зберігалися в монастирському архіві, пізніше опинилися у Гродненському церковно-археологічному музеї, який знаходився в архієрейському домі. Потім потрапили до Віленської публічної бібліотеки. Декотрі документи “Хроніки” були видані у першому томі “Актив Віленської комісії”. Уперше цілком “Інвентар” і “Хроніка” були надруковані з паралельним перекладом на російську мову 1870 р. у 9-му томі “Археографічного збірника документів, що стосуються історії Північно-Західної Русі”⁵⁷. Детальний опис Колозького монастиря Кульчинським став першим і дуже цінним⁵⁸, а за словами Л. Алексєєва, – основним джерелом для наступних дослідників⁵⁹. Справді, більшість дослідників Коложі, незалежно від їхньої конфесійної приналежності чи громадської позиції (часто без посилання), так чи інакше використовували роботи І. Кульчинського.

При написанні “Інвентаря” і “Хроніки” І. Кульчинський виступав як професійний історик, археограф, архівіст, користувався передовими і досконалими для свого часу методами⁶⁰. І. Кульчинський проаналізував мистецьку та історичну вартості Гродненської Борисоглібської церкви і на основі цього аналізу і порівняння храму з полоцькою Софією приблизно визначив час створення монастиря – біля 1200 р. Слід відзначити, що зробив він це доволі точно: сучасні дослідники датують цю пам’ятку 80-ми роками XII ст. При визначенні часу побудови храму історик першим на землях ВКЛ використав методику, засновану на аналізі цегли і вапняного розчину (бо документальні пам’ятки з монастирського архіву не могли точно засвідчити час заснування монастиря). Цим самим він відкрив новий вид історичних джерел – речові пам’ятки⁶¹. Між іншим, сама ідея порівняння Колозької церкви з полоцькими храмами ще у XIX ст. була високо оцінена М. В. Каяловичем та іншими дослідниками.

Особливе значення має зроблений І. Кульчинським опис зовнішнього вигляду та інтер’єру Колозької церкви, бо він був зроблений до трагічного обвалу великої частини 1853–1859 рр. і 1889 р. Саме І. Кульчинський першим описав головні особливості храму: прикрашені вставками з валунів і майолікових плит фасади, багатство керамічних ваз-голосників, вмурованих у стіни та склепіння та ін.

Не оминув своєю увагою І. Кульчинський і унікальну чудотворну ікону Колозької Божої Матері, яка зникла у вирі історії.

Викликає цікавість опис І. Кульчинського кам’яного столу старовинного храму. У цьому описі історик звертається до народної пам’яті: “Кажуть, що муровані склепіння у цій церкві обвалилися при першому нашесті у цей край військ московських, коли вони, засипавши саму церкву землею і установивши гармати, зробили з неї фортецю і штурмували замок, який стоїть навпроти і сьогодні уже спустошений”⁶². І. Кульчинський знайшов сліди цих подій на стінах церкви, особливо у верхній її частині, під дахом. При чому, він зауважив, що спричинені стріляниною пошкодження виправлені і закриті цеглою сучасного походження. І. Кульчинський додав, що “не дуже давно церква була покрита гонтами під одним дахом, які ще придатні”.

⁵⁷ Археографический сборник... – Т. 9. – С. IX, 409–454; *Марозова С. В.* Ігнат Кульчинські... – С. 110; *Палуцкая С. В.* Ігнат Кульчинські... – С. 108.

⁵⁸ *Кахановські Г. А.* Археологія... – С. 17; *Палуцкая С. В.* Ігнат Кульчинські... – С. 105–107.

⁵⁹ *Алексєєв Л. В.* Археологія... – С. 14; *Его же.* Ігнатий Кульчинский... – С. 100.

⁶⁰ *Алексєєв Л. В.* Ігнатий Кульчинский... – С. 102–103; *Палуцкая С. В.* Ігнат Кульчинські... – С. 107–108.

⁶¹ *Алексєєв Л. В.* Археологія... – С. 14; *Его же.* Ігнатий Кульчинский... – С. 101; *Палуцкая С. В.* Ігнат Кульчинські... – С. 107.

⁶² Археографический сборник... – Т. 9. – С. IX, 410.

Тут важливо додати, що народна пам'ять, до якої звернувся Кульчинський, була не зовсім точною. В іншому місці "Інвентаря" ми читаємо, що при ігуменові Арсенії (близько 1492–1500 рр.) відбулася "та важка перша війна, названа Московською, яку проти короля польського Олександра увів до Литви московський цар Іван Васильович. А так під час цієї війни не тільки монастир був спустошений, але також і церква була зруйнована і спалена. Бо коли Москва штурмувала, у той час вона збила склепіння, піском і землею засипало церкву і так, притягнувши гармати, давала по замку вогню"⁶³. Справді, у 1492–1494 рр. відбулася перша відкрита війна Московської держави з Великим князівством Литовським. Але бойові дії у Гродно та навколишніх землях не проводились.

Важливим для сучасних дослідників є також опис куполів Колозької церкви. Справа у тому, що на малюнках і гравюрах XIX ст. Колозька церква має тільки один купол над центральною своєю частиною. Такий же вигляд вона має і сьогодні – після реконструкції кінця XIX – початку XX ст. Однак на гравюрі М. Цюнта (1568) Колозька церква має інший вигляд: над загальним об'ємом церкви здіймається велике чотирихильне накриття, яке завершується куполом з хрестом, а по боках головного (західного) фасаду знаходяться дві вежі з куполами і хрестами, розміщеними нижче центрального купола.

Деякі сучасники виказують сумніви щодо зовнішнього вигляду церкви на цій гравюрі. Мовляв, церква тут швидше нагадує якийсь замок, ніж православну церкву. Однак опис, зроблений І. Кульчинським, показує, що і в XVIII ст. Колозька церква мала такий же вигляд, як і на гравюрі М. Цюнта. Її вигляд відповідав готичному обличчю православних храмів Білорусі у другій половині XV – початку XVI ст. (Синкавичі, Мураванка, Супрасль).

Описуючи інтер'єр, історик звертає увагу на двері, вікна, викладену цеглою підлогу. Детально були вивчені колони, стіни зі слідами старовинного іконостасу, внутрішні сходи, що ведуть на хори. На думку багатьох істориків, це перший у Білорусі настільки детальний опис історичної пам'ятки⁶⁴.

Саме І. Кульчинський першим зауважив небезпеку для Колозького монастиря, якою була річка Німан, що підмивала берег під монастирем. Він не тільки звернув на це увагу, але і вжив заходів щодо зміцнення берегової лінії: наказав побудувати біля підніжжя гори пліт, засипати його гноєм і посадити різноманітні дерева.

Ці його намагання залишились поза увагою дослідників XIX–XX ст. Пам'ятка для відвідувачів Колозької церкви, видана 1958 р., приводить такі дані: "Рескрипт польського короля Владислава IV від 1635 р. остаточно закріпив Борисо-Глібську церкву за уніятами. Протягом більш як двох століть польські духовні і світські феодали захоплювали монастирські землі, ліси, грабували церковне майно і привели Борисо-Глібську церкву до спустошення. Вона стала руйнуватись. У 1853 році ... обвалився берег і у воду впали південна і частина західної стіни церкви"⁶⁵. Не згадується тут про вжиті гродненськими архімандритами (у тому числі І. Кульчинським) заходи по зміцненню берега ріки і розширенню монастиря, про підтримку світських осіб, про те, що обрушення храму відбулося тоді, коли він уже перестав бути греко-католицьким і т. д.

⁶³ Археографический сборник... – Т. 9. – С. IX, 416.

⁶⁴ Алексеев Л. В. Археология... – С. 14; Его же. Игнатий Кульчинский... – С. 102; Марозова С. В. Игнат Кульчинский... – С. 110; Палуцкая С. В. Игнат Кульчинский... – С. 107.

⁶⁵ Борисо-Глебская (Коложская) церковь – выдающийся памятник русского зодчества XII века: памятка посетителю / Гродно. гос. ист.-археол. музей; [сост. О. Г. Ващель]. – Гродно, 1958. – С. 14.

Складена І. Кульчинським “Хроніка” є продовженням чи навіть складовою частиною “Інвентаря”. Вони написані в один рік, разом зберігалися і вони пов’язані змістовно. Про це свідчить і сам І. Кульчинський: на початку “Хроніки” є слова “Вже на початку цього інвентаря я згадував...”⁶⁶.

“Хроніка” починається такими словами: “Складаючи цей інвентар з належною пильністю і не без праці, оглядав я монастирський архів; вичитав у старосвітських паперах імена колишніх ігуменів і архімандритів, і слушно вважав за потрібне ці імена виписати у хронологічній послідовності, не лише перших ігуменів та архімандритів, але також і фундаторів, і протекторів Гродненського монастиря на Коложі”⁶⁷.

Як було прийнято у той час, І. Кульчинський применшував свої заслуги – фактично він писав доволі детальну історію монастиря, складену на матеріалі колозького архіву, історію, написану з великим знанням своєї справи, з великою кількістю цитат із джерел, а часом і з включенням цих джерел цілком до “Хроніки”. Так з’явилася детально описана історія монастиря, яку читач бачить крізь описи людських доль, так чи інакше пов’язаних із монастирем. Це ігумени, архімандрити, старости, міщани, фундатори, феодала, королі тощо. Виразною є і оцінка І. Кульчинського цих історичних осіб у відповідності до їх діяльності на користь або на шкоду монастирю.

Свою оповідь І. Кульчинський починає з Каліста, який був ігуменом у 1480 р. Хоча, як відзначає історик, “перед ним мусили бути попередники”⁶⁸. Тут варто відзначити, що І. Кульчинський знайшов найраніші документи, які стосуються історії Борисоглібського монастиря і належать до кінця XV ст. (з 1480 р.). Раніших звісток про монастир історики не знайшли донині. Закінчується “Хроніка” стислим описом вступу самого І. Кульчинського на посаду гродненського архімандрита.

“Хроніка” написана польською мовою з частим використанням латинізмів (“церковною” мовою), з великою кількістю роздумів автора, з його коментарями до викладеного. Тексти документів, що цитуються, для певності приводяться мовою оригіналу (перші з них написані старобілоруською мовою). Деякі з використаних І. Кульчинським документів пізніше зникли⁶⁹, що підвищує наукову вартість дослідження.

Ще одна робота І. Кульчинського заслуговує на особливу увагу. Засновник “польської наукової бібліографії” Я. Д. Яноцький написав, що І. Кульчинський залишив після смерті роботу у двох томах під назвою “Vitae Sanctorum Ordinis D. Basilii Magni”⁷⁰. Безумовно, Я. Д. Яноцький мав на увазі написану І. Кульчинським у Гродно “найбільш цінну зі своїх праць”⁷¹ – “Menologium bazylianskie, to iest, Zywoty Swiętych Panskich oboiey рlci z zakonu S. Bazylego W. na miesiące rozłożone” (“Менологіон василіанський, це означає Життя Святих Божих обох статей з ордену Святого Василя Великого на місяці розкладені”).

Ця робота І. Кульчинського була видана після смерті автора – у 1771 р. у віленській друкарні василіан. М. Вишневський також згадує, що перша частина цієї книги була перевидана у Почаєві 1789 р.⁷² Однак почаївське перевидання залишається невідомим таким знайомим укладачам польської бібліографії, як К. Естрайхер і А. Йохер.

⁶⁶ Археографический сборник... – Т. 9. – С. 412.

⁶⁷ Там же.

⁶⁸ Там же.

⁶⁹ Алексеев Л. В. Игнатий Кульчинский... – С. 102; Палуцкая С. В. Игнат Кульчинский... – С. 108.

⁷⁰ Jocher A. Obraz bibliograficzno-historyczny... – S. 559–560.

⁷¹ Rechowicz M. Kulczyński... – S. 139.

⁷² Wiszniewski M. Historia literatury polskiej... – S. 278.

Не відоме воно і укладачам фундаментального каталогу українських стародруків Я. Запаску та Я. Ісаєвичу. Ці причини схиляють нас до думки про помилковість твердження М. Вишневецького: вірогідно, у Почаєві “*Menologium bazylianskie...*” не перевидавалася.

Двочленна назва книги характерна для барокової літератури XVI–XVIII ст., а також для церковних видань. Назва починається словом грецького походження “*Menologium*”, що означає книгу житій святих, згрупованих по місяцях і днях, призначену для читання широкими колами населення. Слово “*bazylianskie*” означає, що дане видання включає життя святих василіан (монахів і монахинь ордену Василя Великого). Коротка форма “*Menologium bazylianskie*” отримує детальне пояснення у другій частині назви видання.

Незвичайною є тільки мова автора. У східній християнській традиції Білорусі та Україні було прийнято подавати життєписи святих церковнослов'янською мовою. І. Кульчинський використав для свого твору польську мову – мову освіченої еліти Речі Посполитої у XVIII ст. Як бачимо, в цій роботі вдало співіснують східна і західна традиції.

Перші “менологіони” з'явилися у Візантії. Найдавнішим є “*Μηνολόγιον Βασιλείου του Πορφυρογεννήτου*”, випущений з дозволу імператора Василя II (976–1025)⁷³. Ця робота разом з латинським перекладом 1727 р. видав Ганібал Альбані під назвою “*Menologium Basilii imperatoris*”⁷⁴. Це відбулося в рік приїзду І. Кульчинського до Риму. Безумовно, останній був знайомий із цим виданням. Воно було для І. Кульчинського одним із основних джерел при написанні “*Specimen Ecclesiae Ruthenicae...*”⁷⁵. Та й назва його книги (“*Menologium bazylianskie*”) нагадує назву тритомного видання Г. Альбані.

Відомі менологіони і у слов'янській традиції. Наприклад, у 1718 р. у друкарні Києво-Печерської лаври вийшла книга “*МИНОЛОГИОН..., сі єсть м(еся)ц(о)словъ общаго послѣдованія...*” (видання, заборонене синодом Російської православної церкви)⁷⁶. Книги, подібного до менологіону характеру називалися також синокаріями, прологами, патериками⁷⁷.

Видання І. Кульчинського, хоч і має церковний характер, претендує на високий рівень науковості. Воно визначається дуже доброю систематизованістю і структурністю. Книга поділена на дві частини, кожна з яких має свій титульний аркуш. Видання починається зі вступу, який детально описує основні історичні етапи існування монашського ордену василіан, починаючи від Василя Великого і до XVIII ст.: про Василя Великого, про його Правила, від яких почалися усі статuti інших орденів, про розповсюдження василіан по світі; про велику кількість святих-василіан; про стан ордену в минулому і сьогодні. У цьому плані І. Кульчинський дотримується позиції, характерної для усіх діячів греко-католицької церкви. У відповідності до цієї позиції греко-католицька церква є продовженням загального шляху східної християнської

⁷³ *Menologium* // Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego z licznemi jej dopełnieniami / Wydana przez х. М. Nowodworskiego. – Warszawa, 1881. – Т. 14. – С. 162.

⁷⁴ Акты святых... – С. 315.

⁷⁵ *Kulczynski I. Specimen Ecclesiae Ruthenicae...* – Р. 316.

⁷⁶ *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні: В 2 кн. – Львів: Вища школа, 1984. – Кн. 2, ч. 1: 1701–1764. – С. 32, 46; Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв: описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР / Сост. С. О. Петров, Я. Д. Бирюк, Т. П. Золотарь; отв. ред. П. Н. Попов. – Киев: АН УССР, 1958. – С. 112–113.

⁷⁷ *Menologium* // Encyklopedia kościelna... – S. 162.

церкви в Білорусі, яка з давніх часів підтримує зв'язки як зі Сходом, так і з Заходом. Тому церква протягом усього часу називається Східною церквою і починає своє існування від перших років християнства. І. Кульчинський, як уже згадувалося, виводить корені ордену василіан від початків східного монаштва, а саме – від Правил Василя Великого (на честь якого названо орден).

Між іншим, в описі сучасного стану ордену згадується і наша земля: “не можу оминати і Нашої Русі, долученої до Польського королівства, яка залишається в єдності з Римською Церквою, де бачимо так багато василіанських монастирів. Тепер же Руська держава (не плутати з московською. – А. С.) ... доволі багато налічує василіан... Те ж слід сказати і про Україну, Валахію, Молдову та інші країни Слов'янського народу”⁷⁸.

Кожна з двох частин “*Menologium bazylianskie...*” поділена на місяці (по 6 місяців у кожній), які, у свою чергу, – на дні. А на кожний день подається зазвичай кілька розділів про святих василіан. Перший і найбільший розділ, безумовно, – про Василя Великого. За розмірами з цим розділом можна порівняти тільки розділ про земляка І. Кульчинського – василіанина, полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича. Цей розділ унікальний тим, що у ньому розповідається про василіанина, який під час написання книги святим визнанням іще не був (нагадаємо, книга має назву “Календар василіанський, що означає Життя святих...”). Науковий характер видання підкреслюють часті посилання на джерела, винесені на поля. Ще у вступі І. Кульчинський як справжній дослідник робить огляд використаних ним джерел, відзначає найбільш корисні. На полях видання у вигляді поміток розміщено і стислий переказ основного тексту. За цими помітками легко орієнтуватись і відшукувати потрібне місце. Значно полегшують роботу з виданням розміщені у кінці кожної з двох частин особові покажчики. Окрім усього вищезгаданого, видання має ще й естетичну, мистецьку цінність: текст прикрашений багатьма буквицями, піктограмами, гравюрами, а титульні листки виконані гарними шрифтами чорного і червоного кольорів.

Ігнатій Стебельський відзначив, що ця книга І. Кульчинського “на довгі роки буде свідченням щедрого плоду наук і дотепності свого автора, які з ним не повинні бути поховані”⁷⁹.

Однак, незважаючи на надзвичайно велике значення особи І. Кульчинського для історії білоруської та української культур, сьогодні вона залишається маловивченою. Виникло чимало історичних помилок, пов'язаних, перш за все, із небажанням дослідників вивчати історичні джерела і звертатись до праць зарубіжних авторів. Майже усі білоруські дослідники називають місцем народження І. Кульчинського місто Гродно, польські – Володимир-Волинський. Невідомо, з яких причин вітчизняні історики не зверталися до праць польських та українських дослідників, через що поза їх увагою залишилась переважна більшість робіт І. Кульчинського. Наприклад, майже в усіх вітчизняних публікаціях про І. Кульчинського оповідається про написання ним “Інвентаря Гродненського Колозького василіанського монастиря...” і “Хроніки ігуменів...”, але практично зовсім оминаються увагою видання, присвячені історії Східної церкви у ВКЛ і Жировицькій іконі⁸⁰, або, у кращому випадку, тільки згадується, що він “одну

⁷⁸ *Kulczynski I.* Menologium bazylianskie, to iest zywoty swiętzcch panskich oboiey płci z Zakonu S. Bazylego W. Na miesiáce rozložone. – Cz. 1–2. – Wilna, 1771. – S. 17.

⁷⁹ *Wiszniewski M.* Historia literatury polskiej... – S. 276.

⁸⁰ *Алексеев Л. В.* Игнатий Кульчинский – первый исследователь белорусских древностей // Древности славян и Руси. – М., 1988. – С. 100–105; *Госцеў А. П., Швед В. В.* Кронан=Кронон: летаніс горада на Нёмане (1116–1990 гг.). – Гродна, 1993. – С. 176; *Палуцкая С. В.* Ігнат Кульчынскі – першы гродзенскі краязнаўца //

працю присвятив святиням Жирович”⁸¹ чи “написав також цікаву працю про василіанських святых”⁸². Тому особа І. Кульчинського потребує подальшого вивчення, пов’язаного з пошуком архівних джерел і аналізом зарубіжних публікацій.

Про значимість наукової і письменницької діяльності І. Кульчинського свідчить те, що його історичні і богословські праці видавалися і перевидавалися при житті і після смерті дослідника у Римі, Вільні, Супраслі, Почаєві, Парижі, Петербурзі, Фарнборо у XVIII, XIX, XX ст. Багато авторів вважали його одним з перших та найбільш значних дослідників церковної історії. Навіть ідейні опоненти називали І. Кульчинського “відомим істориком”⁸³ та “відомим уніяцьким діячем”⁸⁴. Однак сьогодні в Білорусі його ім’я майже забуте.

Переклад з білоруської Галини МАТИС

BOOK LEGACY OF IGNATIY KULCHYNSKYI

Aleksandr SUSHА

*National Library of Belarus,
174-15 Nezalezhnost Av., Minsk, 220141, Belarus, tel. +375172932783,
e-mail: alezz@tut.by*

The author has analysed the editions by Ignatyi Kulchynskiy (1707–1747), one of the first historians of the Belarus and Ukrainian church. Polygraphic, scientific, educational and other characteristics of the books have been researched.

Key words: Greek Catholic church, 18th century, Belarus, Ukraine, Rome, Zhyrovychi, Grodno, book legacy, history of Christianity, hagiography.

Стаття надійшла до редколегії 3. 10. 2007

Підписана до друку 21. 02. 2008

Гістарычнае крэйзнаўства – дзейсны фактар інтэнсіфікацыі навучальнага працэса ў школе і ВНУ: тэзісы Рэсп. навук.-метад. канф. – Гродна, 1994. – С. 105–109; Яны нарадзіліся ў Гродне / Склад. Я. М. Жабрун. – Гродна, 2000. – С. 19.

⁸¹ *Каханюўскі Г. А.* Археалогія... – С. 98.

⁸² *Марозава С. В.* Ігнат Кульчынскі... – С. 109.

⁸³ *Кульчинский И.* Съезды базилиан... – С. 1.

⁸⁴ *Яцимирский А. И.* Григорий Цамблак: очерк его жизни, административной и книжной деятельности. – Санкт-Петербург: Тип. Вайсберга и Гершунина, 1904. – С. 198.